

λόγος αντίλογος διάλογος

Περί τους «διανοούμενους» και το «ρόλο» τους

Είναι πασίγνωστο ότι σύμφωνα με την υλιστική αντίληψη της ιστορίας, όπως τη διατύπωσαν οι Μαρξ-Ένγκελς: «Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων, που καθορίζει την ύπαρξή τους, αλλ' αντίθετα είναι η κοινωνική τους ύπαρξη, που καθορίζει τη συνείδησή τους.»¹ Πασίγνωστο επίσης είναι ότι σύμφωνα με την ίδια υλιστική αντίληψη οι κοινωνικές υπάρξεις των ανθρώπων δεν προσφέρουν στον παρατηρητή κάποια ατέρμονη ποικιλία, αλλ' ότι παρουσιάζουν σταθερά χαρακτηριστικά, που καθορίζονται από τη θέση και το λειτουργήμα κάθε ανθρώπου μέσα σε κάποιο τρόπο παραγωγής, έτσι που ο παρατηρητής έχει να κάνει όχι με μια απειρία ανθρώπων, αλλά με κοινωνικές τάξεις ανθρώπων. Γιαυτό όταν διαπιστώνουμε ότι «Πάνω στις διάφορες μορφές ιδιοκτησίας, πάνω στις κοινωνικές βιοτικές συνθήκες, υψώνεται ένα ολόκληρο εποικοδόμημα από ποικίλα και ιδιότυπα μορφοποιημένα συναισθήματα, αυταπάτες, τρόπους του σκέπτεσθαι και βιοκοσμοθεωρίες»² δεν ερχόμαστε σ' αντίθεση με την πρώτη διαπίστωση, αφού η πρώτη διαπίστωση δεν είναι ότι κάθε ξεχωριστή ανθρώπινη ύπαρξη καθορίζει μια ξεχωριστή συνείδηση (διαφορετική από τις

άλλες - αν ήταν έτσι δε θα μπορούσε να γίνει κουβέντα για επιστήμη, που να έχει αντικείμενο ανθρώπους), αλλά η «κοινωνική» δηλαδή ταξική ύπαρξη.

Δεν είναι λοιπόν κάθε ανθρώπινη ύπαρξη, που παράγει την κοσμοθεωρία της, τα συναισθήματά της κλπ. «Η τάξη στο σύνολό της τα φτιάχνει μέσα από τα υλικά της θεμέλια κι από τις κοινωνικές σχέσεις που τους αντιστοιχούν και τα μορφοποιεί προς τα έξω. Το μεμονωμένο άτομο, στο οποίο έχουν εισρύνει με την ανατροφή και την παράδοση, μπορεί να φαντάζεται, ότι αυτά συνιστούν την πραγματική καθοριστική βάση της δραστηριότητάς του»³ εμείς όμως ξέρουμε ότι κι αυτά, όπως κι η ύπαρξή του που τα καθορίζει, καθορίζονται από την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκουν.

Ως εδώ πολύ απλά και πολύ ωραία. Εκείνο όμως που δεν είναι πασίγνωστο, αλλ' ούτε καν γνωστό, είναι το γεγονός ότι όταν πρόκειται να κατανοήσουν τις ιδέες και τη δραστηριότητα κάποιων αστών διανοούμενων ανάμεσα στους οποίους θρίσκονται και οι ίδιοι τότε ο Μαρξ και ο Ένγκελς παρατάνε την προεκτεθείσα υλιστική εξήγηση και καταφεύγουν σε ιδεατιστική αερολογία. Έτσι

στο Μανιφέστο μας πληροφορούν ότι «ένα τμήμα της αστικής τάξης προσχωρεί στο προλεταριάτο και ειδικότερα ένα τμήμα αστών ιδεολόγων, που ανυψώθηκε στο επίπεδο της θεωρητικής κατανόησης της συνολικής ιστορικής κίνησης.»⁴

Σύμφωνα μ' αυτή την «εξήγηση» η υλιστική αντίληψη της ιστορίας παραμένει όσον αφορά το προλεταριάτο, διότι αυτό, σύμφωνα με τη θέση του μέσα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, και σύμφωνα με το ταξικό του συμφέρον (όπως εμείς βέβαια το κρίνουμε), αναπτύσσει την κατάλληλη κοσμοθεωρία και την αντίστοιχη της επαναστατική δραστηριότητα. Εμείς όμως οι αστοί ιδεολόγοι⁵ προσχωρούμε στο προλεταριάτο, επειδή «ανυψώθηκαν» πάνω από τα ταξικά μας μικροσυμφέροντα, «στο επίπεδο της θεωρητικής κατανόησης».

Την «εξήγηση» αυτή την αποκρούουν οι Κάουτσκι-Λένιν, αλλά με τη δική τους «εξήγηση» κατρακυλάμε σε πλήρη ιδεοκρατία: Το προλεταριάτο είναι ανίκανο να παραγάγει επαναστατική θεωρία και δραστηριότητα. Δεν προσχωρούν λοιπόν οι μικροαστοί επαναστάτες-διανοούμενοι σε κάποια προϋπάρχουσα προλεταριακή-επαναστατική παιδεία· αντίθετα αυτοί την παράγουν και πρέπει «απ' έξω» να την παραχώσουν σαν θεωρία μέσα στο κεφάλι των προλεταρίων και να την υποδείξουν και επιβάλουν σαν δραστηριότητα. Όμως αυτές οι παιδεία-θεωρία-δραστηριότητα, που δεν είναι προλεταριακές, δεν προέρχονται ούτε από τη δική τους τη μικροαστική τάξη. Πέφτουμε από το υπερπέραν, όπως οι κεραυνοί του Δία και οι γλώσσες φωτιάς στα κεφάλια των 12 αποστόλων.

Τις θεωρητικές συνέπειες αυτής της «εξήγησης», που δεν τράβηξαν οι Κάουτσκι-Λένιν, ανέλαβε να επεξεργασθεί ο Καρλ Μανχάιμ, προβάλλοντας την έννοια «ελευθερα αιωρούμενη inteligenzia» (Freischwebende Intelligenz), που σημαίνει ότι κατ' αυτόν ο διανοούμενος δεν είναι όπως κάθε κοινός θνητός *seinsgebunden*, δεμένος στην ύπαρξή του, αλλ' αντίθετα αυτός μόνος σ' όλη την πλάση είναι *seinsungebunden*, υλι-

στικά-ταξικά ακαθόριστος, έτσι που ν' ανυψώνεται (πάλι αυτή η ονειρική εικόνα της πτήσης) πάνω από τα εγκόσμια και να αιωρείται ελεύθερα, μοναδικός αντικειμενικός και ουδέτερος παρατηρητής της ανθρώπινης αθλιότητας.

Έκτοτε αυτός ο μυθικός, υλιστικά-ταξικά ακαθόριστος, διανοούμενος, πότε στην μαρξιστικολενινιστική εκδοχή του σαν «επαναστατική πρωτοπορεία» και πότε στη φιλελεύθερη σαν «ουδέτερος, αντικειμενικός επιστήμονας» δεν έπαψε ποτέ να προσφέρει στην ατυχή ανθρωπότητα «απ' έξω» τις ανιδιοτελείς υπηρεσίες του. Και κανείς ποτέ απ' όσο ξέρω δεν άγγιξε το πρόβλημα του υλικού-ταξικού καθορισμού των διανοούμενων κατά τρόπο σύμφωνο με την υλιστική αντίληψη της ιστορίας.

Υπάρχει βέβαια η προσπάθεια του Γκράμσι. Αλλ' αυτή ήταν «καμένη» ευθύς εξ αρχής όταν έβαλε το ερώτημά του κατά ιδεατιστικό τρόπο: «Είναι οι διανοούμενοι μια αυτόνομη και ανεξάρτητη κοινωνική τάξη, ή έχει κάθε κοινωνική τάξη τη δική της ειδική κατηγορία διανοούμενων;» Αλλά δεν ανήκει κάθε κοινωνική τάξη σε κάποιο συγκεκριμένο τρόπο παραγωγής; Ή μήπως υπάρχουν κοινωνικές τάξεις, που διαπερνούν τους τρόπους παραγωγής και γίνονται υπεριστορικές; Αν ρωτήσω: «είναι οι χειρώνακτες μια ανεξάρτητη κοινωνική τάξη;», τι απάντηση μπορεί να δοθεί σε μια τέτοια ερώτηση; ότι ναι δούλοι, δουλοπάροικοι, δεσποζόμενοι της Ασίας του 2.000 π.Χ., προλεταρίοι των ΗΠΑ, σοβχοζίτες και βαστάζοι του ΟΑΠ, όλοι ανήκουν στην ίδια κοινωνική τάξη; και τι μάθαμε για όλους αυτούς τους ανθρώπους αν τους χώσουμε στο ίδιο τσουβάλι της κοινωνικής τάξης των χειρώνακτων; «Συνεπώς ο Γκράμσι δε βλέπει... ότι ο αφηρημένος διανοούμενος, τον οποίο αναλύει, ανήκει στην πραγματικότητα σ' ένα συγκεκριμένο είδος κοινωνίας.» (Παραλλαγή στην 7η θέση στο Φόουερπαχ).

Αν όμως πιάσουμε μια συγκεκριμένη κοινωνία τότε το ερώτημα μπαίνει ως εξής: «Είναι στον τόπο Χ σε χρόνο Ψ οι διανοούμενοι μια αυτόνομη και ανεξάρτητη κοινωνική τάξη, ή μήπως προέρχονται από μια ή από πε-

ρισσότερες άλλες κοινωνικές τάξεις;» Δεν μας ενδιαφέρει δηλαδή να μάθουμε μονάχα αν μια κοινωνική τάξη έχει διανοούμενους, που προσχώρησαν σ' αυτήν, μας ενδιαφέρει να μάθουμε πούθε προέρχονται για να καταλάβουμε ποια ταξική παιδεία φέρουν και εκφέρουν. Κι όταν μπει έτσι σωστά το ερώτημα τότε ο ίδιος, ο Γκράμσι απαντάει: «Ας σημειωθεί ότι στην πραγματικότητα η παραγωγή ομάδων διανοούμενων δεν επισυμβαίνει κατά έναν αφηρημένο δημοκρατικό τρόπο, αλλά κάτω από πολύ συγκεκριμένες παραδοσιακές ιστορικές διαδικασίες. Υπάρχουν σχηματισμένες τάξεις που από παράδοση «παράγουν» διανοούμενους, κι αυτές είναι οι ίδιες που είναι κοινά γνωστές για «νοικοκυρωσύνη», δηλαδή η μικρή και μεσαία αστική τάξη της υπαίθρου και τα ίδια στρώματα της μικρής και μεσαίας αστικής τάξης των πόλεων.»⁶

Δεν έχω τη δυνατότητα ν' αναπτύξω θεωρητικά τη θέση μου μέσα σ' έναν απ' τη φύση του περιορισμένο αντίλογο. Θα διατυπώσω μόνο συνοπτικά και αξιωματικά κάποιες υποθέσεις εργασίας, για να τις σκεφθούν (διανοηθούν) οι φίλοι διανοούμενοι αναγνώστες και συντάκτες των «Τετραδίων»: 1) Οι διανοούμενοι στην Ευρώπη στην περίοδο 1800–1980 προέρχονται από τη μικροαστική τάξη και φέρουν και εκφέρουν την ταξική της παιδεία. 2) Μεγάλο μέρος απ' αυτούς είναι ελευθεροεπαγγελματίες, δηλαδή παραμένουν λειτουργικά μικροαστοί. 3) Οι αντιθετικοί προσανατολισμοί των διανοούμενων (κοινωνική απελευθέρωση και αταξική κοινωνία γιακωθινισμός-λενινισμός-τεχνοκρατισμός-γραφειοκρατισμός στην υπηρεσία του καπιταλισμού-φασισμός-εθνικοσοσιαλισμός κ.ο.κ.) οφείλονται στην επαμφοτερίζουσα ενδιάμεση θέση της μικροαστικής τάξης, όπως την περιέγραψε ο Κ. Μαρξ. 4) Η κριτική και καταγγελία του «μικροαστισμού» (είτε την κάνει ο Μαρξ είτε «Ο Πολίτης», είτε η «Ρήξη», είτε όποιος άλλος) είναι κατά κανόνα «αυθκριτική» και αφορά τις κακές πλευρές του μικροαστισμού. 5) Τις καλές πλευρές του μικροαστισμού κανείς δε τις μελέτησε συστηματικά. 6) Όσο δυνατότερη είναι η μι-

κροαστική παράδοση τόσο γίνεται πιθανότερη η εξέλιξη προς μίαν αταξική κοινωνία, κι όσο μικρότερη είναι η μικροαστική πρωτοπορεία σε μια θάλασσα αγροτών-δουλοπαρόικων και /ή προλεταρίων τόσο είναι πιθανότερο ότι η εξέλιξη θα θγάλει κάπου αλλού. 7) Η προαγωγή του προλεταριάτου (δηλαδή των εν γένει μισθοβιτών) σε ιστορικό υποκείμενο, σε υποκείμενο κοινωνικής αλλαγής, προϋποθέτει την προηγούμενη (καλώς εννοούμενη) αστικοποίησή του (Embourgeoisement), και την προσχώρησή του στις μικροαστικές (για την ακρίβεια: μικροϊδιοκτητικές) αξίες της αγάπης για την ανεξαρτησία-ευθύνη (βλ. το *Φόβο της ελευθερίας* του Φρομ) της νοικοκυρωσύνης, της αντιμετώπισης του άλλου σαν ανθρώπου κ.ο.κ.

Δεν έχω τίποτα συγκεκριμένο ν' αντικρούσω στα τρία κείμενα του «Τετραδίου» 9 για το ρόλο των διανοούμενων (εξ άλλου ο ποιητικός λόγος, όπως αυτός του Rocha, λειτουργεί κατά κανόνα συνειρμικά και δεν παίρνει συζήτηση). Απλώς μου την «έδωσαν» οι απανωτοί τίτλοι «Για το ρόλο των διανοούμενων», «Διανοούμενοι και εξουσία», «Αριστεροί διανοούμενοι...» «Πολιτιστικός ιμπεριαλισμός... και διανοούμενοι» «Κύριε Τσόμσκι, είστε ένας διανοούμενος...» Μια παρατήρηση μόνο: Ο Λουκάς Αξελός πολλά είπε στο άρθρο του για διανοούμενους, ξέχασε όμως μια σπάνια σωστή επισήμανση, που κάνει στο πρόσφατο βιβλίο του *Εκδοτική δραστηριότητα και κίνηση ιδεών στην Ελλάδα*. Ας τη θυμίσω λοιπόν εγώ: «Το οικονομικό και κοινωνικό θάρος, η πολιτική και πολιτιστική διάσταση του ελληνικού μεσοαστισμού-μικροαστισμού, εξακολουθεί να παραμένει στα αζήτητα της επιστημονικής έρευνας. Τι ανιδιοτέλεια! Η φροντίδα για τις άλλες τάξεις δεν άφησε ποτέ περιθώρια στους μικροαστούς να ασχοληθούν με τον εαυτό τους».

Θανάσης Καλόμαλος

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- 1) Κ. Μαρξ: Πρόλογος στο *Για μια κριτική της Συνέχεια στην σελ. 112*